

UOT 336;336,11

ELVİN ƏLİMƏRDANOV
 "Naxçıvan" Universiteti
 elvin.alimardanov@mail.ru

İNVESTİSİYALARIN UÇOTU VƏ RENTABELLİLİK DƏRƏCƏLƏRİ

Son zamanlar mühasibat uçotu haqqında qanuna və mövcud qanunvericiliyə edilmiş bir sıra dəyişikliklər Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommersiya təşkilatının maliyyə hesablarını beynəlxalq standartlara uyğun hazırlayıb təqdim etməsi zərurətini yaranmışdır. Bu baxımdan maliyyə hesablarının hazırlanmasında uçotun digər elementləri kimi investisiyaların da uçotunun araşdırılması mühim əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə beynəlxalq standartlara əsasən investisiyaların uçotunun aparılması, onların qiymətləndirilməsinin mahiyyəti, investisiyalarla bağlı verilən qərarlar, investisiyaların müəssisəyə gətirəcəyi faydalar və onların rentabellik dərəcələri geniş tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: investisiya, əsas vəsaitlər, dövrüyyə kapitalı, daxili rentabellik dərəcəsi, xalis cari dəyər metodu, geri ödəmə müddəti, rentabellik indeksi.

İnvestiya – latınca “invest” sözündən götürülüb “sərmayə qoyuluşu” mənasını verir. İnvestisiya – gəlir götürmək məqsədilə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə qisməddətli və uzunmüddətli sərmayə qoyuluşudur.

Hər bir milli iqtisadiyyatın əsas və nadir resurslarından biri – investisiya yadır.

İnvestisiya qoyuluşunda əsas məqsəd strateji əhəmiyyət kəsb edən istehsal sahələrinin və bununla bağlı xidmət sferasının, xüsusilə də, ümumilikdə sosial infrastrukturun yaradılması və son nəticədə lazımı mənfəətin əldə edilməsidir. Odur ki, iqtisadiyyatla bağlı bütün sahələrdə əmlak, o cümlədən, əsas fondlar, dövrüyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, intellektual sərəvələr, elmi-texniki məhsullar və digər mülkiyyət obyektləri, habelə əmlak hüquqları və s. investisiya fəaliyyətinin obyektinə hesab edilə bilər.

İnvestisiya uçotunda investisiya qiymətləndirilməsinin mahiyyəti
 Ümumiyyətlə hər bir firmada əsas vəsaitlərə çəkilən xərclərlə (investisiya xərci), dövrüyyə kapitalına çəkilən xərclər arasında ən az 5 vacib nöqtədə fərq mövcuddur.

1. Ümumiyyətlə əsas vəsaitlərlə əlaqəli olaraq planlanan xərclər, dövrüyyə kapitalı üçün planlanan xərclərdən daha çox olur.
2. Dövrüyyə kapitalına çəkilən xərclər daha çox böllünə bildiyi halda, (bir müştəriyə kreditlə mal satmaq və ya satmamıq, bəlli bir xammal və ya maldan daha çox və ya az saxlamaq) əsas vəsaitlərə çəkilən xərclər bir bütünlük göstərməkdədir.
3. Dövrüyyə kapitalına çəkilən xərclər qisməddətli olduğundan dövrüyyə

Məqalə tarixəsi:

Göndərilib: 05.05.2019, qəbul edilib: 07.06.2019

4. kapitalı ilə bağlı qərarlar bir neçə ay içərisində düzəldilə bilər. Əsas vəsaitlərlə bağlı bu cür qısa bir vaxtda qərar vermək heç də asan deyil. Yəni investisiya qiymətləndirilməsi çox uzun bir proses olan məsələdir.
5. Əsas vəsaitlərlə dövrüyyə kapitalı arasında ən böyük fərqlərdən biri, likvidlikdir. Dövrüyyə kapitalına çəkilən xərclərin dəyər itkisinə məruz qalmadan tez bir müddət ərzində pula çevrilə bilmə ehtimalı vardır. Lakin əsas vəsaitlərə çəkilən xərclər üçün belə üstünlük mümkündür deyil.
6. Dövrüyyə kapitalına çəkilən xərclərin firmaya risk problemi azzdır. **İnvestisiya qərarlarının alınması ilə bağlı lazım olan məlumatlar.**
 Bir investisiya qiymətləndirilməsi üçün ən azı aşağıda olan məlumatların bilinməsi şərtidir.

• **İnvestisiya xərclərinin məbləği**

İnvestisiya xərcləri iki əsas bölmədən ibarətdir.

- a) Sabit investisiya xərcləri
- b) Dövrüyyə kapitalı.

Sabit investisiya xərclərinə torpaq, bina, tikili, maşın və avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, qeyri-maddi aktivlər və s. digərlərini misal göstərə bilərik. İnvestisiya xərcləri üçün bank kreditindən istifadə edilərsə, buna görə ödənilən faiz xərcləri burada nəzərə alınmalıdır. İnvestisiya xərclərini qiymətləndirərkən bəzən dövrüyyə kapitalına çəkilən məsrəflər nəzərə alınır. Lakin istehsal edilməsi üçün resursların bir böllümünün dövrüyyə kapitalından formalaşması şərtidir. [1, s. 51]

Əmək haqqı və istehsal üçün lazım olan digər ödəmələrin edilməsi üçün pul olmadan, xammal və materiala, yarımfabrikata və hazır məhsullara investisiya qoymadan, müştərilərə müddətli satış imkanı təqdim etmədən istehsal və satış etmək imkansızdır.

Buna görə də investisiya qiymətləndirilməsi üçün mütləq dövrüyyə kapitalı nəzərə alınmalıdır. Burada nəzərə alınmalı bir problemlə məsələ firma üçün dövrüyyə kapitalının “brüt” yoxsa “net” hissəsinin nəzərə alınmasıdır. Burada diqqət edilməsi məqam investisiyanın iqtisadi ömrünün sonunda net dövrüyyə kapitalının geri ödəniləcək olmasıdır. İnvestisiya xərclərinin məbləği hesablanarkən diqqət edilməsi məqamlardan biri də investisiyanın iqtisadi ömrü boyunca faiz xərci ödəmələridir. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi zamanı diskont edilmiş dəyər metodları istifadə edilərsə, o, təsis müddətində ödənilən faizlərin iki dəfə sayılmasına yol açar. Diskont edilmiş dəyər metodunda kəndən cəlb edilmiş resurslara görə ödənilən faizlər nəzərə alınır.

• **İnvestisiyanın müəssisəyə gətirəcəyi faydalar və vaxt bölgüsü**

İnvestisiyanın gətirəcəyi faydaların pul ilə ifadə edilməsi və bunun illər üzrə böllünməsi vacib məsələdir.

İnvestisiyanın iqtisadi ömrü boyunca hər il sabit fayda gətirəcəyinin təxmin edilməsi, investisiya layihəsinin hazırlanmasında və qiymətləndirilməsində çox böyük bir xətə ilə nəticələndirə bilər. İnvestisiyanın müəssisəyə gətirəcəyi dəyəri faydalar varsa bu dəyəri faydalar da pul ilə ölçülməlidir.

Bir investisiyanın illər üzrə pul mədəxli və məxaricələrini hesablaya bilmək üçün aşağıdakıları bilmək vacibdir.

- Sabit investisiya xərclərini
- Net dövrüyyə kapitalındakı artışı
- Dövrün mənfəəti və hesablanmış amortizasiyanı
- İnvestisiya borc kapitalı ilə investisiya edilmiş borc ödəmələrini

- *İnvestisiyanın iqtisadi ömrü sonunda ləğvəmə dəyərini*

• *İnvestisiyanın iqtisadi ömrü*

İnvestisiyanın fiziki ömrü ilə iqtisadi ömrü arasında fərq vardır. Fiziki ömrü maşın və avadanlıqlar üçün istehsal etdiyi miqdarı ölçür. Lakin iqtisadi ömrü dedikdə əsas vəsaitin fayda verdiyi ömrü müddəti nəzərdə tutulur.

• *İnvestisiyanın iqtisadi ömrü sonunda ləğvəmə dəyəri*

İnvestisiya layihələrinin sonunda ləğvəmə dəyəri mütləq nəzərə alınmalıdır. Ləğvəmə dəyərinin bəzən diqqətə alınmaması investisiya layihəsi qərarlarında səhv qərarlar ilə nəticələnə bilər. Ləğvəmə dəyərinin gətirəcəyi pul mədəxili, investisiyanın iqtisadi ömrünün sonunda olan son illəki pul mədəxilinə əlavə edilməlidir. Ləğvəmə dəyərinin satışından daxil olacaq pulun mənfəətli satışı baş verərsə, ödənilməsi vacib olan *mənfəət vergisi* pul məxarici kimi göstərilməlidir.

İnvestisiyanın qiymətləndirilməsi metodları aşağıdakılardır.

- *İnvestisiyanın ortalama rentabelliyyəti*
- *Geri ödəmə müddəti*
- *Daxili rentabellik dərəcəsi*
- *Xalis cari dəyər metodu*
- *Rentabellik indeksi*

Yuxarıda adları göstərilən investisiya qiymətləndirilməsi metodlarında ilk ikisi kobud investisiya qiymətləndirilməsidir. Burada pulun zaman dəyəri nəzərə alınmır ki, bu da layihələrin sağlam şəkildə qərar verilmə prosesini zəiflədir. Digər 3-ü isə pulun zaman dəyərinə nəzərə alan investisiya qərarlarıdır ki, burada bir sıra risklər nəzərə alınır. [4, s. 212]

İnvestisiyanın ortalama rentabelliyyəti

Ortalama rentabellik dərəcəsi = Ortalama xalis mənfəət / İnvestisiya məbləği

Bu qiymətləndirilmə metodunda investisiyanın iqtisadi ömrü boyunca gətirəcəyi xalis mənfəət toplanaraq onun iqtisadi ömrünə bölünür və ortalama xalis mənfəət tapılır. Ortalama xalis mənfəət isə investisiya qoyuluşu məbləğinə bölünərək *ortalama rentabellik dərəcəsi* tapılır.

- *İlkin investisiya məbləği 250 000 AZN olan A investisiya layihəsindən 3 il müddətində hər il 100 000 AZN mənfəət əldə edilir.*
- *İlkin investisiya məbləği 500 000 AZN olan B investisiya layihəsindən 4 il müddətində 100 000 AZN, 150 000 AZN, 200 000 AZN və 250 000 AZN mənfəət əldə olunacağı gözlənilir.*

A investisiya layihəsi üçün ortalama rentabellik dərəcəsi

$$((100\ 000+100\ 000+100\ 000)/3)/250\ 000=0.40=40\%$$

B investisiya layihəsi üçün ortalama rentabellik dərəcəsi

$$((100\ 000+150\ 000+200\ 000+250\ 000)/4)/500\ 000=0.35=35\%$$

A və B layihələrindən hansının firma üçün cazibədar olduğuna yuxarıdakı analizlər vasitəsilə qərar verə bilərik.

Geri ödəmə müddəti

İnvestisiya qiymətləndirilməsi metodlarından kobud metod olaraq qəbul edilən digər bir metod "Geri ödəmə müddəti" metodudur. Bu metod ilkin investisiya qoyuluşunun hansı müddətə geri gələcəyini ölçən investisiya qiymətləndirmə metodudur.

investisiyadan pul mədəxillərinin dalğalanma göstərib göstərməsinə görə iki formada hesablanılır.

1) Sabit formada pul mədəxilləri olan investisiya layihələri üçün

Geri ödəmə müddəti = İnvestisiya məbləği / İllik net pul mədəxili

A investisiya layihəsi üçün ilkin investisiya məbləği 100 000 AZN-dir. 75 000 AZN illik sabit pul mədəxili olacağı təxmin edilirsə

Geri ödəmə müddəti = 100 000 / 75 000 = 4 il

A investisiya layihəsi üçün geri ödəmə müddəti 4 il qəbul edilmişdir.

2) Investisiya layihəsi üzrə net pul mədəxilləri illər üzrə dalğalanma göstərsə əgər, bu vəziyyətdə, investisiyanın hər il gətirəcəyi pul mədəxilləri investisiya məbləğinə bərabər olana qədər davam edəcəkdir.

B investisiya layihəsi investisiya məbləği 1000 000 AZN-dir. Layihənin pul mədəxilləri illər üzrə aşağıdakı kimi göstərilmişdir.

1. 250 000, 2. 250 000, 3. 300 000, 4. 300 000, 5. 300 000

1 000 000 AZN-in tamamlanması üçün ilk 4 ildən az bir zaman kifayət edir. Yəni, 1-ci il 250 000, 2-ci il 250 000, 3-cü il 300 000 və 1 000 000-ün tamamlanması üçün 4-cü ildən 200 000 kifayət edir.

200 000 AZN-in hansı müddətə daxil olduğunu tapmaq üçün...

$$200\ 000 / 300\ 000 = 0.66 \times 360\ \text{gün} = 240\ \text{gün} = 8\ \text{ay}$$

B investisiya layihəsi üçün geri ödəmə müddəti 3 il 8 ay qəbul edilmişdir.

Xalis cari dəyər (XCD), Daxili rentabellik dərəcəsi (DRD) və Rentabellik indeksi

Xalis cari dəyər (XCD) - *İnvestisiyanın iqtisadi ömrü boyunca gətirəcəyi pul mədəxillərinin əvvəlcədən belli edilmiş müəyyən bir diskont əmsalının diskontlaşdırılmış bugünkü dəyərlərinin cəmi ilə investisiya məbləğinin bəlli bir diskontlaşdırma əmsalı ilə bugünkü dəyərlərinin cəminin fərqi* bərabərdir.

$$XCD = \sum NPD / (1+k)^n - I_0$$

NPD = net pul daxilolmaları

k = diskont əmsalı

$$XCD = A_1 / (1+k)^1 + A_2 / (1+k)^2 + A_3 / (1+k)^3 + \dots + A_n / (1+k)^n + L / (1+k)^n - C$$

A = investisiya layihəsindən illər üzrə pul daxilolmaları

k = diskont əmsalı

C = investisiya məbləği

L = ləğvəmə dəyəri

Qeyd: Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi layihənin sonunda ləğvəmə dəyəri pul mədəxillərinə əlavə edilir. [2, s. 96]

İnvestisiya məbləği = 500 000 AZN

İnvestisiya təsis müddəti = 1 il

Təxmin olunan net pul daxilolmaları:

İllər	Net pul daxilolmaları	1 AZN bugünkü dəyəri (k=12%)	Pul daxilolmasının bugünkü dəyəri (k=12%)
1	180 000	0.893	160 740
2	150 000	0.797	119 550
3	140 000	0.712	99 680
4	120 000	0.636	76 320
5	80 000	0.567	45 360
6	50 000	0.567	28 350
YEKUN			530 000

1-ci il 180 000, 2-ci il 150 000, 3-cü il 140 000, 4-cü il 120 000, 5-ci il 80 000
 Ləğvətmə dəyəri 5 il sonra = 50 000 AZN Diskont əmsalı = 12% qəbul
 edilib.

$$XCD = 530\,000 - 500\,000 = 30\,000\,AZN$$

$XCD \geq 0$ demək ki, investisiya layihəsi xalis cari dəyər (xalis bugünkü dəyər) pozitiv olduğu üçün investisiya qəbul ediləcəkdir.

Bir digər misal üzərində analiz edək.

İnvestisiya məbləği = 2 000 AZN İnvestisiya təsis müddəti = 2 il

İnvestisiya xərcləri: 1-ci il 1 200, 2-ci il 800 AZN

İnvestisiya üçün net pul daxilolmaları:

3-cü il 600, 4-cü il 800, 5-ci il 1000, 6-cı il 800, 7-ci il 600 AZN

İqtisadi ömrünün sonunda ləğvətmə dəyəri = 500 AZN Diskont əmsalı = 15%

$$XCD = (600/(1+0.15)^3 + 800/(1+0.15)^4 + 1000/(1+0.15)^5 + 800/(1+0.15)^6 + 600/(1+0.15)^7 + 500/(1+0.15)^8) - (1\,200/(1+0.15)^1 + 800/(1+0.15)^2)$$

$$XCD = 2\,108.6 - 1\,648.8 = 459.8$$

Pozitiv xalis cari dəyər, bu da investisiya layihəsinin qəbulu deməkdir.

Daxili rentabellik dərəcəsi (DRD) - Bu investisiya qiymətləndirmə metodu, kobud investisiya qiymətləndirmə metodlarından fərqli olaraq pulun illərə dağılmasını diqqətə alan bir metoddur. Investisiya üçün lazım olan pul məbləği ilə iqtisadi ömrü boyunca daxil olan pul məbləğini bərabərləşdirən diskont əmsalına *daxili rentabellik dərəcəsi* deyilir. Bu metod vasitəsi ilə pul məxarici ilə pul mədaxilini bərabərləşdirən diskont əmsalını tapırıq və bu da daxili rentabellik dərəcəsi (DRD) adlanır. [5, s. 184]

Pul məxariclərinin diskont edilmiş dəyərinin cəmi = Pul mədaxillərinin diskont edilmiş dəyərinin cəmi

$$C = A_1/(1+r)^1 + A_2/(1+r)^2 + A_3/(1+r)^3 + \dots + A_n/(1+r)^n + L_n/(1+r)^n$$

C = investisiya üçün lazım olan pul məbləği

A = investisiyadan iqtisadi ömür müddətində pul daxilolmaları

r = diskont əmsalı

Daxili rentabellik dərəcəsi (DRD) üçün aşağıda sadalayacağımız iki məsələ daha əhəmiyyətli olacaqdır.

1) *Layihənin rentabellik dərəcəsi eyni vaxtda layihəyə sıfır XCD verəcək diskont əmsalıdır.*

2) *Əgər kapitalın alternativ xərci (məsrəfi) layihənin rentabellik dərəcəsinə kiçik isə, bu vəziyyətdə XCD pozitividir. Dolayısı formada XCD ilə DRD eyni mahiyyətə malik qiymətləndirmə mexanizmləridir.*

Bir bina inşa layihəsi var.

İnvestisiya məbləği: 350 000 AZN

1-ci il = 16 000 (icarə) 2-ci il = 16 000 (icarə)

3-cü il 466 000 (icarə – 16 000 + satış – 350 000)

$$350\,000 = 16\,000/(1+r)^1 + 16\,000/(1+r)^2 + 466\,000/(1+r)^3$$

$$DRD = 12.96\%$$

Rentabellik indeksi - Layihənin hər bir manat başına ən çox bugünkü dəyəri verən layihələri seçməkdir. Maliyyə vəsaiti, öləndə olan investisiya layihələrinin hamısını maliyyələşdirmək üçün kifayət etməyə bilər. Buradan bir nəticəyə gəlirik ki, maliyyə vəsaiti yetəcək bir və ya bir neçə ən yaxşı layihələr seçilməlidir.

Rentabellik indeksi = Bugünkü dəyər / İnvestisiya məbləği
 Nağd pul axınları (mln manat)

Layihə	C_0	C_1	C_2	BD 10% altern. xərc	XCD
A	-3	+2.2	+2.4 2	4	1
B	-5	+2.2	+4.8 4	6	1
C	-7	+6.6	+4.8 4	10	3
D	-6	+3.3	+6.0 5	8	2
E	-4	+1.1	+4.8 4	5	1

Layihə	BD (cari dəyər)	İnvestisiya məbləği	Rentabellik indeksi
A	4	-3	4/3 = 1.33
B	6	-5	6/5 = 1.20
C	10	-7	10/7 = 1.43
D	8	-6	8/6 = 1.33
E	5	-4	5/4 = 1.25

C layihəsi 1.43, A və D layihələri 1.33, E layihəsi 1.25 və ən sonda B layihəsi 1.20 seçimi istifadə edilir. 13 mln manat büdcəsi olan firmalar yuxarıdakı layihələrdən

$$C = 7 \text{ ----- } 1.43$$

$$D = 6 \text{ ----- } 1.33 \text{ bu layihələri seçəcəklər.}$$

ƏDƏBİYYAT

1. E. S. Həsənov, E. Y. Əlimərdanov. "Mühasibat uçotu". Naxçıvan-2019, "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafıya Birliyi, 364 səh.
2. "Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mülhasibat Uçotu Standartlarının konseptual əsasları". Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin nəşri. Bakı, 2010, 284 səh.
3. İ.e.d., prof. Q. R. Rzayev. "Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartları və maliyyə hesabı". "Adiloğlu" nəşriyyatı, Bakı, 2004, 176 səh.

4. Anadolu Üniversitesi. "Genel muhasebe-2". "Anadolu Üniversitesi Web-Ofset tesisleri" baskısı, Eskişehir, Ocak – 2013.
5. Prof. Dr. H. Kamil Büyükmirze. "Maliyet ve yönetim muhasebesi". "Gazi kitabevi" 19-cu baskı, Ankara, 2014.
6. Dr. Öztin Akgüç. "Finansal yönetim". "Avcıoğlu basım yayın". İstanbul, 2010.
7. www.maliyye.gov.az
8. www.e-muhasib.az
9. www.principlesofaccounting.com
10. www.ifrs.org

РЕЗЮМЕ

ЕЛВИН АЛИМАРДАНОВ

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ УЧЕТ И РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ

В последнее время, в соответствии с законом о бухгалтерском учете и рядов изменений в законодательстве действующим в Азербайджане коммерческим организациям необходимо рассчитывать и представлять свою финансовую отчетность в соответствии с международными стандартами. В связи с этим важно, при подготовке финансовых отчетов как и другие элементы учета исследование инвестиций имеет решающее значение.

В статье рассматриваются вопросы учета инвестиций в соответствии с международными стандартами, сущность их оценки, решения об инвестициях, выгоды, которые инвестиции принесут предприятию, и их показатели рентабельности были широко изучены.

Ключевые слова: Инвестиции, основные средства, оборотный капитал, внутренняя норма доходности, метод чистых текущих затрат, период погашения, индекс рентабельности.

SUMMARY

ELVIN ALIMARDANOV

INVESTMENTS REGISTRATION AND RENTABILITY VALUES

Basing on the relationship between law and the existing legislation, commercial organizations operating in Azerbaijan need to prepare financial statements according to international standards. From this point of view, it is crucial to examine the accounting for investments such as other accounting elements in the preparation of the financial statements. The article analyses investments under international standards, the essence of their valuation, investment decisions, benefits to the enterprise and their profitability rates.

Key words: investment, fixed assets, operating capital, internal profitability rate, net value method, repayment period, profitability index.

(İqtisad üzrə elmlər doktoru, prof. M.Bağirov tərəfindən təqdim edilmişdir)

